

Počátky bibliografie v Evropě a v českých zemích

EDUARDO FERNÁNDEZ COUCEIRO, *Universidad Carolina de Praga*
efernandezc@cervantes.es

RESUMEN

Los primeros repertorios bibliográficos modernos compilados en Europa están vinculados al brusco aumento de la producción editorial debido a la aparición de la imprenta y al interés filológico de los humanistas. Estos comienzos vienen marcados por la figura de Johannes Trithemius y, sobre todo, de Conrad Gessner, autor de una monumental labor bibliográfica iniciada con la publicación en 1545 de su *Bibliotheca universalis*. En los territorios de la corona de Bohemia la situación era completamente diferente, porque el movimiento humanístico no caló en profundidad debido al exacerbamiento de la cuestión religiosa desde la reforma husita y porque en general la cultura del libro se hallaba poco desarrollada en comparación con la de otros países. Por ello, los comienzos de la labor bibliográfica son mucho más modestos: se limitan generalmente a un listado de las fuentes bibliográficas empleadas para la elaboración de una obra. En este artículo nos detenemos en estas primeras manifestaciones de la labor bibliográfica checa, algunas de las cuales fueron pasadas por alto por Jiří Kabrt en su, por lo demás, minuciosa historia de la bibliografía en los territorios históricos de la corona de Bohemia.

Palabras clave: bibliografía, humanismo, Bohemia.

The beginnings of the bibliography in Europe and the Czech Republic

ABSTRACT

The first modern bibliographical repertories compiled in Europe are linked to the abrupt increase in editorial production owing to the invention of the printing press and to the interest in philology shown by the humanists. The early stages were marked by the figure of Johannes Trithemius and above all, Conrad Gessner, author of a monumental bibliographical enterprise beginning in 1545 with the publication of his *Bibliotheca universalis*. In the territories of the Bohemian Crown, the situation was completely different, since the humanist movement had little impact owing to the exacerbation of the religious question following Hussite reform, and because in general the culture of books was underdeveloped in comparison with other countries. Consequently, the beginnings of bibliographical endeavour were much more modest, being limited in general to a list of bibliographical sources used for the composition of a work. This article is devoted to the first manifestations of Czech bibliographical activity, some of which were ignored by Jiří Kabrt in his otherwise meticulous history of the bibliography in the historical territories of the Bohemian Crown.

Keywords: bibliography, humanism, Bohemia.

I když už dávno předtím existovaly různé bibliografické soupisy¹, začátky systematické retrospektivní bibliografie spadají do raného období knihtisku, kdy kultura renesance a humanismu dosahovala v Evropě svého vrcholu. Urychlení procesu knižní výroby a následný velký nárůst počtu vydávaných knižních titulů, prudký rozmach církevních a šlechtických knihoven a filologický zájem humanisticky orientovaných učenců vyvolaly potřebu bibliografických prací, které mohly fungovat jako průvodce po tehdejší knižní světě.

Za otce moderní retrospektivní bibliografie je považován Johannes Trithemius, od roku 1483 opat benediktinského kláštera v Sponheimu². Trithemius byl nadšený knihovník a bibliofil a za dobu svého působení v Sponheimu proměnil malou klášterní knihovnu se sotva padesáti svazky v bohatou knižní sbírku, která obsahovala kolem 2000 tištěných a rukopisných knih³. Kvůli své bibliologické znalosti byl opat Trithemius velmi vyhledáván dobovými učiteli a v roce 1487 začal sestavovat rozsáhlou bibliografii církevních autorů. V roce 1492 poslal už hotové dílo wormskému biskupovi k revizi. Tato první moderní retrospektivní spe-

cializovaná bibliografie vyšla roku 1494 tiskem pod názvem *De scriptoribus ecclesiasticis* v Basileji v oficíně Johanna Amerbacha⁴. Dílo je koncipováno jako biobibliografický soupis: za stručnou charakteristikou každého autora následuje seznam jeho spisů. V chronologickém pořadí uvádí téměř 1000 autorů (od Alexandra, biskupa v Kapadocii, po Trithemia samého) především církevního charakteru, jak se dá ostatně vzhledem k názvu díla očekávat. Mezi patristickou literaturou a středověkými církevními autory nicméně Trithemius eviduje celou řadu významných humanistických literátů z různých evropských zemí: figuruje zde Poliziano, Bohuslav Hasištejnský, Celtis, Dante, Eneas Sylvius, Petrarca, Ermolao Barbaro, Boccaccio, Pico della Mirandola, Leonardo Aretino, Marsilio Ficino, Poggio, Valla, Balbus a jiní. Je to zajímavý doklad toho, že v druhé polovině 15. století bylo humanistické psaní tak rozšířeno, že se dostalo dokonce i do klášterního prostředí (a to dokonce periferního), které rozhodně nebylo jeho přirozené habitat⁵.

Navzdory své izolaci v sponheimském klášteře měl Trithemius těsné vazby s německými humanistickými kruhy, především se Sebastianem Brantem a hebraistou Johannem Reuchlinem⁶. Patrná je ostatně i jeho znalost tiskařských kruhů, poněvadž jeho bibliografické soupisy si našly cestu do Amerbachovy tiskárny v Basileji, která byla v té době důležitým humanistickým střediskem a jedním z největších tiskařských center severní Evropy. Ve své rozsáhlé studii o změnách způsobených knihtiskem v evropském učeněckém prostředí popisuje Elizabeth Eisenstein Trithemiovy vazby s humanistickými kruhy těmito slovy: "In the guise of a bibliographer ostensibly devoted to sacred studies, the abbot thus served as a kind of press agent for a German humanist coterie. His publications reflect the ambiance of print shops in Mainz and in Basel - at least as they do that of the Sponheim monastery" (Eisenstein, 1980: 94).

Co se týče uspořádání materiálu, ve vlastním textu jsou autoři prezentováni v chronologickém pořadí, následuje ale abecední jmenný rejstřík (*Annotatio scriptorum in hoc opere positorum*)⁷, který usnadňuje vyhledávání. Jako příklad Trithemiova způsobu biobibliografického záznamu můžeme uvést heslo věnované Bohuslavu Hasištejnskému, nejvýznamnějšímu českému humanistickému spisovateli 15. století:

Bouslaus de Hassenstein, natione Germanus, vir nobilis et undecunq̄ue doctissimus, orator et poeta insignis, qui praeter consuetudinem caeterorum nobilium huius tempestatis et arma tractat, et mirabili studio litteras colit, fovet et celebrat, ut velut alter Plinius secundus, etiam militando libros et carmina conficiat, scripsit tam metro quam prosa quaedam praeclara opuscula, quibus nomen suum notificavit. Equibus extant subjecta. Opus praeclarum de Germanorum et Italarum,

Inventis propriis l. I

Carminum quoque l. I

Epistolae variae

Et alia complura.

Vivit usque hodie in castro suo Hassenstein, et varia conscribit, sub Maximiliano Romanorum rege praestantissimo. Anno domini MillesimoCCCCXCIII. Indictione XII.

Trithemius měl patrně jen mělké povědomí o literární produkci Bohuslava Hasištejnského, protože bibliografický seznam je v tomto případě vágní a torzovitý. Nicméně Trithemius většinou pracoval de visu, jak dokládá skutečnost, že velmi často uvádí incipit registro-

vaných spisů. Podívejme se tedy na úplnější heslo, tentokrát jednoho z největších italských renesančních spisovatelů:

Johannes Bocacius de Certaldo, natione Italus, patria Florentinus, vir in saecularibus litteris omnium sui temporis facile doctissimo, et divinarum scripturarum non ingnarus⁸, poeta, philosophus et astronomus celeberrimus, ingenio subtilis, eloquio disertus. Edidit multa praeclara volumina, quibus nomen suum ad noticiam posteritatis duxit. De quibus subjecta feruntur. Ad Robertum regem Siciliae.

<i>De genealogia deorum.</i>	<i>li. XIV</i>	<i>Si satis ex relatis domini.</i>
<i>De illustribus viris</i>	<i>li. I</i>	<i>Exquirenti mihi quem.</i>
<i>De claris mulieribus</i>	<i>li. I</i>	<i>Pridie mulierum egregia.</i>
<i>De haeresibus boemorum⁹</i>	<i>li. I</i>	
<i>De victoriis Sigismundi</i>	<i>li. I</i>	
<i>De bellis imperatorum</i>		<i>li. I</i>
<i>De montibus</i>		<i>li. I</i>
<i>quidem fessus.</i>		<i>Surrexeram</i>
<i>De fontibus</i>		<i>li. I</i>
<i>montibus et or.</i>		<i>Postquam de</i>
<i>De fluminibus</i>	<i>li. I</i>	<i>Figmento poetico tradi-</i>
<i>tum.</i>		
<i>De bellis florentinorum</i>	<i>li. I</i>	
<i>De rebellione terrarum ecclesiae</i>	<i>li. I</i>	
<i>De victoria Tartarorum</i>	<i>li. I</i>	
<i>De stagnis et paludibus</i>	<i>li. I</i>	<i>Et sinonnumquam e stag-</i>
<i>nis.</i>		
<i>De nominibus maris</i>	<i>li. I</i>	<i>Modica laboris assump-</i>
<i>ti.</i>		
<i>Bucolicorum</i>		<i>li. I</i>
<i>satius fue.</i>		<i>Tyndare non</i>
<i>De constantinopoli capta</i>	<i>li. I</i>	
<i>Epistolarum ad diversos</i>	<i>li. I</i>	
<i>El alia multa</i>		

Vernacula autem lingua multi eius extant libri, iocis et vanitatibus plenis, sicut liber Centum novorum, Corbatus et Philostratus. Moritur sub Carolo imperatore quarto, et Gregorio papa undecimo. Anno domini Millesimio.CCC.LXXV. Indictione XII, aetatis suae LXII.

Přestože je *De scriptoribus ecclesiasticis* jeho nejrozsáhlejším bibliografickým soupisem, Trithemius ve své bibliografické činnosti pokračoval a jeho aktivita přinesla další důležité plody. V roce 1495 vyšel z mohučské tiskárny Petra von Friedberga jeho *Catalogus illustrium virorum Germaniae*, biobibliografická práce obsahující životopisné medailony německých spisovatelů (je jich přes 300) a soupis jejich literární produkce. Z formálního hlediska používá tento katalog¹⁰ stejný systém uspořádání informací jako předchozí *De scriptoribus ecclesiasticis*.

V roce 1494 vydal Trithemius v Mohuči tiskem další historicko-bibliografickou práci pod názvem *De origine, progressu et laudibus Ordinis Carmelitarum*. V druhém dílu tohoto spisu uvádí 75 spisovatelů karmelitánského řádu a seznam jejich literární produkce. Tento bibliografický materiál je převážně převzatý z jeho knihy *De scriptoribus ecclesiasticis*.

Později napsal Trithemius podobnou práci, věnovanou tentokrát vlastnímu, tedy benediktinskému řádu: *De viris illustribus Ordinis Sancti Benedicti*. Jedná se o čtyřdílný spis historického a životopisného zaměření. Bibliografickým přínosem je druhý díl, ve kterém autor

představuje život a literární produkci 140 benediktinských spisovatelů. Čerpá přitom znovu z materiálu své hlavní bibliografické práce *De scriptoribus ecclesiasticis*. Rukopis *De viris illustribus* autor dokončil roku 1493, tiskem vyšel ale až v roce 1575¹¹.

Po Trithemiově iniciátorské a monumentální bibliografické práci následovaly první specializované laické bibliografie, věnované dvěma nejdůležitějším vědám tohoto období, lékařství a právu¹². První lékařská retrospektivní bibliografie vyšla v Lyonu roku 1506 pod názvem *De medicine claris scriptoribus*. Autorem byl francouzský lékař Symphorien Champier, který roku 1498 vystudoval medicínu v Montpellier a pracoval jako osobní lékař Karla VIII., Ludvíka XII. a vévody z Lotrinska. Tato krátká kniha je složena z pěti oddílů: první obsahuje antické lékařské autory; druhý pojednává o filozofech, kteří psali o lékařství; třetí je věnován církevním lékařským autorům; čtvrtý obsahuje italské lékařské autority; a poslední oddíl seznamuje čtenáře s lékařskou literaturou pocházející z Francie, Španělska, Německa a Anglie. Přestože jsou bibliografické záznamy dost neúplné, Besterman soudí, že Champierovy poznatky pocházejí z vlastní autopsie (Besterman, 1935: 10-11).

V právnícké sféře je prvním bibliografickým pokusem *Inventarium librorum in utroque iure* (1522) od Giovanniho Nevizzana. Kniha eviduje na 1000 právních děl, ale postrádá rejstřík, který by čtenáři pomohl orientovat se v jejím dost složitém uspořádání.

Tím se dostáváme k osobnosti největšího bibliografa 16. století a vůbec prvního autora, který se pokusil o všeobecnou encyklopedickou bibliografii, a to v době, kdy se evropská knihtiskařská produkce rozrostla do nezachytitelných rozměrů. Vedle svých četných přírodovědných výzkumů a publikací rozvinul Švýcar Conrad Gessner impozantní bibliografickou činnost, jež dala postupně vzniknout řadě monumentálních bibliografií¹³. Jeho první práci na tomto poli je foliová kniha o 1300 stranách, která nese název *Bibliotheca universalis sive Catalogus omnium scriptorum locupletissimus, in tribus linguis Latina, Graeca et Hebraica*¹⁴. Dílo vyšlo roku 1545 v Curychu z dílny Christopa Froschauera, který proslul svým vydáním Zwingliho překladu bible (1525-1531). Jak naznačuje název díla, Gessner do tohoto bibliografického soupisu zařadil všechna latinská, řecká a hebrejská díla, která mu byla známa. Autoři jsou uspořádáni abecedně podle křestního jména, na začátku ale figuruje rejstřík autorů seřazených podle příjmení, ale bez odkazu na příslušnou stránku. Bibliografické záznamy nejsou úplně jednotné: často stručně popisují obsah, občas připojí autora biografická data; u tištěných knih se uvádí místo a rok vydání, tiskařská officína a rozsah.

Gessner si je vědom, že jeho práce navazuje na starší bibliografickou tradici, a po dedikačním úvodu nabízí seznam knih, které mu nějak pomohly při sestavování jeho *Bibliotheca*¹⁵ (*Libri, ex quibus sparsim quaedam decerpsi*), a další seznam hlavních bibliografických pramenů (*Catalogi scriptorum, quos integros inservimus nostro*)¹⁶. Autor též informuje o knihovnách, které v souvislosti se svou prací konzultoval osobně anebo přes jejich katalog (*Bibliothecae Italicae, Graecis libris instructae, quarum catalogos habui, aut ipse inspexi, hae sunt*). Zajímavé je, že se na tomto seznamu mezi největšími tehdejšími evropskými knihovnami (Vatikánská knihovna v Římě, Medicejská knihovna v Florencii a jiné) objevuje též benátská osobní knihovna španělského humanisty Diega Hurtada de Mendoza¹⁷.

Tam, kde se opíral o Trithemia, Gessner informaci většinou neověřoval, nýbrž převzal (často zkráceně) Trithemiův záznam. Jako příklad k porovnání můžeme znovu uvést heslo Bohuslava Hasištejnského:

*Bouslaus de Hassenstein*¹⁸, natione Germanus, vir nobilis et undecunq̄ue doctissimus, scripsit tam metro quam prosa quaedam praeclara opuscula, quibus nomen suum notificavit. Ex quibus extant subjecta: Opus praeclarum de Germanorum et Italarum. Inventis propriis lib. I. Carminum quoque lib. I. Epistolae variae. Et alia complura. Vivit usque hodie in castro suo Hassenstein et varia conscribit¹⁹.

V roce 1548 vyšla tiskem kniha *Pandectarum sive Partitionum universalium libri XXI*²⁰, kde Gessner tematicky uspořádal díla obsažená v *Bibliotheca universalis* do jednadvaceti oddílů: jsou to gramatika a filologie, dialektika, rétorika, poezie, aritmetika, geometrie a optika, hudba, astronomie, astrologie, magie a věštění, zeměpis, dějiny, mechanická a užitečná řemesla, přírodověda, metafyzika a pohanská teologie, morální filozofie, společenská filozofie, civilní a vojenská řemesla, práva, lékařství, křesťanská teologie. Besterman sice přiznává, že tento systém představuje značný pokrok oproti středověkým klasifikacím, považuje ho ale za málo logický. Podle našeho názoru je *Pandectarum* dosti zdařilým pokusem o uspořádání dosavadní knižní produkce a některé Gessnerem používané kategorie vypadají stále dost aktuálně²¹. Uvnitř některých kategorií navíc Gessner vytvořil různé podkategorie a podpodkategorie způsobem, který připomíná fungování dnešního mezinárodního desetinného třídění²².

Velice zajímavé je, že před každým oddílem *Pandectarum* Gessner zařadil oslavný text věnovaný některému významnému tiskaři, v němž uvádí jeho nejdůležitější tisky²³. Oslavování jsou následující tiskaři (v tomto pořadí): Christoph Froschauer, Johannes Bebel a Michael Isingrin, Johann Oporinus, Nicolaus Brylinger, Robert Estienne nejst., Johann Petri, Heinrich Petri, Hyeronimus Curio, Johannes Montanus, Wendelinus Rihel, Paulo Manutio, Sebastien Gryphius, Chrestien Wechel, Johann Herwagen, Johann Gymnich, Jean Frellon, Vincenzo Valgrisi, Hyeronimus Scotus a Tommaso Giunta. V některých případech (Froschauer, Manutio, Gryphius, Wechel, Gymnich) Gessner za tiskařovu pochvalu zařadil dokonce i seznam tisků vytištěných v jeho dílně. Komerční účel těchto seznamů je patrný z toho, že Gessner uvádí formát anebo počet složek každé knihy. U Wechela jde ještě dal a za každým titulem uvádí cenu ve francouzské měně (Wechel měl svou živnost v Paříži); aby si čtenář a potenciální zákazník mohl ceny propočítat, před seznamem Gessner informuje, jak si hodnotou odpovídá francouzské a německé platidlo. Stejně jako u Trithemia tady máme jasný doklad těsné vazby humanistického učence na tiskařské kruhy a jejich komerční zájmy. Elizabeth Eisenstein popsala situaci takto: “Gesner thus acted as a press agent for some of the better known master printers of his generation, much as Trithemius has done for his German humanist friends“ (Eisenstein 1980: 98).

Gessner nestačil vydat dvacátý oddíl (lékařství) a oddíl dvacátý první vytiskl roku 1549 v separátním svazku pod názvem *Partitiones theologicae, Pandectarum universalium liber ultimus*²⁴. Kromě bibliografického záznamu teologické literatury obsahuje tento tisk rozsáhlý a precizní věcný rejstřík, který čítá kolem 25000 věcných záhlaví (Besterman 1935: 17). Ostatně *Partitiones* přináší další důkaz spojení Gessnerovy činnosti s knihtiskařskými kruhy²⁵: přestože byla tato kniha vytištěna – stejně jako ostatní Gessnerovy bibliografické soupisy – u Christopa Froschauera, je věnována Hyeronimu Frobenovi a jeho společníkovi Nikolasu Episcopiovi. Dedikace nese název *Nobilissimis typographis Hieronymo Frobenio a Nicolao Episcopio, Conrad. Gesnerus S.D.P.* a ještě zajímavější je, že za ni Gessner zařadil abecední seznam všech knih, které opustily Frobeniovu tiskárnu do začátku roku 1549 (*In-*

dex librorum officinae et tabernae Frobenianae Basileae, usque ad initium anni 1549 ordine literarum). Motivace tohoto seznamu je spíše komerční než bibliografická a dokládá, že měl Gessner velmi těsné vztahy i s jinými tiskařskými dílnami než jen s tou, ve které vydával své práce.

V roce 1555 vydal Gessner sbírku chirurgických textů pod názvem *Chirurgia* a zařadil do ní bibliografii s tématem chirurgie. Kromě toho připojil do svého vícesvazkového přírodovědného díla *Historiae animalium* různé bibliografické záznamy o autorech, kteří psali o zvířatech.

Gessnerova bibliografická produkce se tedy jeví jako monumentální pokus o zachycení dosavadních vědeckých znalostí. Besterman připomíná, že je to také poslední takový pokus, který měl nějakou šanci na úspěch, protože kvantita knižní produkce pozdějších dob zcela znemožňovala jakýkoliv projekt univerzální bibliografie. Nicméně i Gessnerova bibliografická práce byla neúplná: 15000 knih, které celkem eviduje ve všech svých bibliografických pracích, představuje zhruba pětinu všech knih, které byly do té doby vydány v latině, řečtině a v hebrejštině (Besterman, 1935: 20)²⁶.

Gessnerův bibliografický projekt měl významné pokračovatele, kteří rozšířili jeho obsah a upřesňovali klasifikační kritéria²⁷. Roku 1551 Conradus Lycosthenes (to je latinizovaná verze jeho původního příjmení Wolfhart) vydal v Basileji výtah z Gessnerovy *Bibliotheca universalis* pod názvem *Elenchus scriptorum omnium*. Tento bibliografický soupis eviduje 1800 autorů Gessnerem necitovaných (jsou označené hvězdičkou), zato ale vynechává mnoho autorů registrovaných v *Bibliotheca universalis*. Gessnerovy záznamy byly zpravidla zkráceny a tím dílo nabylo homogennější povahy. Podle Josefa Hejnice “přesto se toto stručnější pojetí, které nadto umožňovalo přesnější citaci, obecně ujalo, protože lépe vyhovovalo praxi” (Hejnic, 1987: 118).

Roku 1555 vydal Gessner spolu se svým žákem Iosiasem Simlerem – jako obvykle u Froschauera – další bibliografické dílo, tentokrát nazvané *Epitome Bibliothecae Conradi Gesneri*. Jedna se o práci podobnou té Lycosthenesově: záznamy jsou stručnější a uvádějí kolem 2000 nových autorů, kteří jsou pro větší přehlednost označováni hvězdičkou. Z předmluv²⁸ se dozvídáme, jak toto dílo vznikalo: po roce 1545 shromažďoval Gessner dodatky ke své *Bibliotheca universalis* ale kvůli naléhavějším úkolům musel vydání svěřit svému žáku Simlerovi (Hejnic, 1987: 118).

Aby čtenáři, kteří už vlastnili *Bibliotheca universalis*, nemuseli zbytečně kupovat *Epitome*, kde se ve zkrácené podobě opakovaly informace z *Bibliotheca*, Gessner v témže roce vydal separátně *Appendix Bibliothecae Conradi Gesneri*, který obsahoval jenom dodatky, tj. bibliografické záznamy oněch 2000 nově zjištěných autorů.

Další rozšíření Gessnerem kompilovaného bibliografického materiálu přináší nové Simlerovo vydání z roku 1574 a také vydání z roku 1583, které pořídil Iohannes Iacobus Frisius (Friese). Frisiova bibliografická příručka, kterou končí cyklus zahájený Gessnerem v roce 1545, obsahuje zhruba 9000 hesel, tedy znamená třikrát více než původní *Bibliotheca universalis*. Vysvětlení tohoto velkého rozšíření bibliografických údajů nám podává Josef Hejnic: “Ke značnému nárůstu titulů v doplněném Simlerově a Frisiově vydání z let 1574 a 1583 došlo především proto, že se oba vydavatelé mohli opřít o katalogy frankfurtských knižních veletrhů, vydávané pravidelně od roku 1564, přičemž neváhali (v rozporu s původní Gessnerovou zásadou) citovat stále stoupající produkci knih vydaných ve francouzštině a němčině,

ale tak, že sami překládali tituly těchto knih do latiny. Frisius dále získal mnoho přírůstků – mezi nimi i četná bohemika – z vídeňské císařské knihovny (dnes Österreichische Nationalbibliothek)“ (Hejnic, 1987: 119)

Po tomto náhledu do počáteční fáze retrospektivní bibliografie v celoevropském kontextu obraťme pozornost na české země. Hned na začátku je nutno poznamenat, že česká knižní kultura v 15. století a v první polovině 16. století zaostávala za knižnickými velmocemi, jako byly Itálie, Německo a Francie²⁹. Proto není divu, že počátky bibliografické činnosti v českých zemích byly spíše skromné a neměly encyklopedický rozměr, který inspiroval Trithemius nebo Gessnera.

Podrobné dějiny české bibliografie ve třech svazcích napsal v šedesátých letech 20. století Jiří Kábrt a žádný další pokus o shrnutí celkového vývoje bibliografické činnosti v českých zemích nebyl dosud učiněn³⁰. Náš výklad se bude převážně opírat o toto dílo, i když uvedeme také některé bibliografické soupisy Kábrtem necitované.

Poněvadž pojetí bibliografie v této studii je užší než to Kábrtovo³¹, necháváme stranou odkazy na předchozí právnickou literaturu, které český humanista Viktorin Kornel ze Všehrd zařadil na různá místa svého pojednání *O práviach o súdiach i o dskách země české knihy devaterý* (Kábrt, 1961: 89-90)³². Z jiného důvodu můžeme odhlédnout i od dalšího bibliografického počínu uváděného Kábrtem, i když tentokrát jde o bibliografický seznam *strictu senso*. Jedná se o skrytou bibliografii obsaženou v díle *De re metallica libri XII* od lékaře a přírodovědce Georgia Agricoly (vlastním jménem Georg Pauer)³³. Vzhledem k tomu, že Agricola³⁴ byl Němec (narodil se v saském Glauchau) a že kniha byla vytištěna v Basileji (1556) u Hieronyma Frobenia, zdá se nám skutečnost, že Agricola působil v letech 1527 až 1531 v Jáchymově jako městský a hornický lékař a sbíral tam materiály pro svou mineralogickou knihu, nedostatečným důvodem pro to, abychom tento bibliografický seznam zařadili do dějin české bibliografie (a Agricolovu geologickou a přírodovědnou produkci vůbec do dějin české vědecké literatury)³⁵.

Kupodivu první skutečně česká bibliografie Kábrtově pozornosti ušla, přestože je dokonce reprodukována v *Knihopisu* (č. 1770). Roku 1530 vyšla u Pavla Severina z Kapí Hory reedice *Spisu o nemocech morních* od česko-bratrského lékaře Jana Černého. Toto vydání obsahuje předmluvu-dedikaci od jistého Petra, doktora z Třebeska, panu Zachariaši z Chrudíma, v níž dedikátor uvádí seznam dosud publikovaných knih od Jana Černého³⁶. Vzhledem k tomu, že tento průkopnický bibliografický počín není moc známý, dovoluujeme se ho citovat v úplnosti podle transliterované verze z *Knihopisu*:

Przedmluwa: ... příteli pav Zachařowi z chrudimě nahorách kutnach petr doktor z trebska žádost wsseho dobrego wzkazuje. ... posýlám Knijžku Mistra Jana Černého Rodiče Pražské ho | Muže w mnohých Pijsmijch včeného | zwłasstě pak w Lékařstwij zkuseneeho. Přy kterémžto nemalý čas gsa | prwé než gsem do Wlaských Zemij nákladem geho | y twým | y Pana Giřijka Hássy na Včenij wyprawen Nic nikdy ani w giných Zemijch bedliwégssýho | pilněysšio pracowitégssýho | a vprzymégssýho wtom rzemesle nadněho newiděl gsem. kterýžto mezymnohými swými Knihami kteréž gest psal a wydal | Gako Trogi odpowied Doktorowi Augustynowi [Käsenbrotowi] na geho ozdobné psanij y ssyroké: Item | Traktát | který k osobě twé ya ko k Towaryssy wěrnému psal | napo mijnage k wěcem Křestianským: Item | Wýklad wtěssený na Ekleziastes Knijhy Ssalomúnowy | k Vrozené Pani Johance z Liblic | a na Par dubicých: Item | Dialog | že Kržestianu nenáležij přysahati | hoyně zpijsem Swatych dowozuge: Item Traktát | že nepotřebij se Kržestianu

giž gednú pokřtěnému podruhése křti ti: Item | Herbář take s Figurami mnohem vžytečnejšsý nežby mee chwály potřebowal: Wýdal takee y tento Spis proti nemocem mornim potřebny kterýžto giž wředesslé mory dwakrát gsau tlačyli. Ale wždy bez Tytule a gména geho | gehož sem yá lépe swědom než kdo giný. Y nenij sprawedliwé aby takowý muž z sweeho vměnij a práce neměl hodné pocti wosti miji | a budýcy chwály od ná rodu swého: A protož ... dal gsem Traktát tento zkorygowaw a zprawiw gey wytlačýti: Gestli pak že kdo zbohatšsých y chudšsých hojnějšsý | a hotowé | a zkussené wěcy bude chtiti miti | mám zato že y vmne ge nagde w Appatyce w Staré Rychtě k takowe potřebě pilné wdělané. Gichžto podlé wuole Božij ne bez wžitku bude mocy vžywati: Dán w Praze w Sobotu po Narozenij Pa[n]ny Marye. Létha Patnácti Stého | Třydčátého [=10. září 1530].

Jak je vidět, bibliografické záznamy jsou krátké a jednoduché, ale dost precizní. Dedikant je obeznám nejenom s Černého lékařskou produkcí, ale také s jeho náboženskými traktáty, a dokonce i s jeho polemikou s katolickým proboštem Augustinem Käsenbrotem (Augustin Olomoucký). Zajímavý je důvod, pro který se doktor Petr (podle svých slov) rozhodl vydat znovu *Spis o nemocech morních* a uvést tento bibliografický seznam: obdiv k Janu Černému a přání, aby jeho sláva vzrostla. Doktor Petr byl žákem Jana Černého³⁷ a jeho vydání (a bibliografický soupis v něm obsažený) mělo upevnit Černého autoritu v obecném povědomí, mimo uzavřenou českobratrskou komunitu.

O šest let mladší je další český bibliografický seznam, rovněž necitovaný v Kábrtově monografii³⁸. V roce 1536 vydal pražský tiskař Jan Had na náklad autora spis *Gruntovní a dokonaly regiment* od Johanna Kopa von Rauenthall, dvorního lékaře Ferdinanda I., v překladu Hynka Krabice z Veitmile (Knihopis 4315a)³⁹. Dílo má podobu šesti rozmlouvání, jejichž obsah je uveden hned na začátku. Po tomto obsahu následuje seznam použité literatury (fol A2b-A3a), doktor Kop ale bohužel uvádí jenom jména konzultovaných autorů, jejich díla nespecifikuje. Jedná se tedy spíše o seznam autorit než o skutečný bibliografický soupis, přesto se domníváme, že si vzhledem k nerozsáhlé bibliografické činnosti v českých zemích zaslouží zmínku a dokonce i reprodukování:

Dole pak vypsáno a znamováno stojí, z kterých starých předních Řeckých, Židovských, Kaldejských, Arabských, Latinských, Vlaských, Francoských, Hispanských, Engelských, Německých a jiných filosofův, doktorův a lekařův, aneb z jejich knih, doktor Jan Kopp tyto knihy v hromadu jest sebral a sepsal, kromě toho což jest sám z svého rozumu a dobrého zdání k tomu přidal.

Najprv z Svatého písma

Starý zákon. Nový zákon. Svatý Augustin. Svatý Jeroným. Erasmus Rotherodamus⁴⁰. Svatý Cyprián.

V lékařství

Hypocrates. Plato. Aristoteles. Serapion. Antoninus Musa. Discorides. ....⁴¹

Tito všickni svrchu psaní jsou byli znamenití filosofové a lékaře.

A tito dole psaní jsou byli filosofové a znamenití hvězdařové a geografi.

Pholomeus. Marcus Manilius. Hali Abenragel. Julius Firmicus. Aratus. Johannes de Monte Regio. Pomponius Mela. Procus⁴².

A tito pak nejzpuze psaní jsou byli také filosofové, kteří historie anebo kroniky a jiné múdrosti sepsali.

Homerus. Flavius Josephus. Plutarchus. Alus Gelius. H. Cornelius Agrippa. Seneca. Sabellicus.

Tím se dostáváme k jedné známější skryté bibliografii, obsažené v populární Hájkově kronice. Katolický kněz Václav Hájek z Libočan vydal svou veleslavnou *Kronyku Českou* v roce 1541 v tiskárně Jana Severina mladšího na Starém Městě pražském (Knihopis č.

2867)⁴³. Na konci počáteční rámcové části knihy, hned před začátkem textu (fol. 10b), autor zařadil seznam literatury použité při psaní kroniky: *Při spisování této vsí kroniky těchto ctných, slavných a pravdomluvných mužův jsem následoval, jichžto jména pořád tuto dole sepsaná jsú*. Uvádí celkem 35 pramenů, a to pod autorovým jménem, pod názvem díla nebo pod obojím. Hajek cituje antické autory, církevní historiky a také polské, uherské a římské kronikáře. Nakonec uvádí 13 pramenů českého původu (Kosmase, Dalimila, Zbraslavskou kroniku, Pulkavovu kroniku, Kuthena...), mezi nimiž jsou i díla dnes nezvěstná (Kábrt 1961: 93). Kábrt hodnotí Hajkův bibliografický počín takto: “Hajkův přehled použitých pramenů je typickým příkladem dobovým. Dokládá příznivý vliv formálních požadavků humanistického písemnictví také v oblasti popisné a soupisné praxe. Jednotlivé záznamy nemají jednoznačný charakter. Mají různou formální i literární hodnotu“ (Kábrt, 1961: 93).

Na konci tohoto krátkého přehledu vývoje bibliografie v českých zemích v 16. století se chceme zastavit u dokumentu o dost pozdějšího, ale zato velmi zajímavého, protože přináší v domácí bibliografické praxi důležitou novinku⁴⁴. Všechny dosud uvedené bibliografické soupisy popisují knihy jakožto literární díla⁴⁵, a ne jakožto artefakty. Moderní praxe se nicméně snaží evidovat knihy (a to jak staré tisky, tak i moderní knihy) jako konkrétní fyzické artefakty, protože obsažený text může stále mutovat a může být donekonečna prezentován v obměněných uspořádáních (různá typografie, formát, paginace, ilustrační aparát atd.). Jako ve všech sférách lidské aktivity vedl i v knižní kultuře vývoj k postupné standardizaci⁴⁶. Z tohoto hlediska je zajímavá bibliografická činnost jezuita Václava Šturma, a zejména jeho *Index a poznamenání všech knih a spisů, kteří v Srovnání víry a učení Bratří starších se ode mne přivozují*⁴⁷. Tento *Index* je jakýmsi přídatkem tištěným spolu se Šturmovým spisem pod názvem *Krátké ozvání Doktora Václava Šturma proti Kratičkému ohlášení Jednoty Valdenské neb Boleslavské* (Knihopis č. 16006), který vytiskl Jiří Dačický v Praze roku 1584⁴⁸. Toto *Ozvání* je posledním bodem vleklé náboženské polemiky mezi Šturmem a Jednotou bratrskou: roku 1582 vydal Šturm v Litomyšli u Ondřeje Graudense své *Srovnání víry a učení Bratří starších, kteří sebe sami zákona Krystova a jiní je Valdenskými a Boleslavskými, jiní pak Pikharty jmenují* (Knihopis 16009). Bratří, vždy připravení se bránit, odpověděli nedatovaným spisem *Kratičké ohlášení se Jednoty Bratrské na důtklivá psaní proti nim těchto časů vydaná*. Šturm reagoval právě svým *Krátkém ozváním* z roku 1584, ke kterému přidal *Index*, který nás v tuto chvíli zajímá. Bibliografický záznam je velmi precizní a moderní, jelikož uvádí nejenom název a údaje o tisku a tiskaři, ale také formát, počet knižních složek a počet listů v každé složce. Šturm byl k tomuto postupu veden nutností jednoznačně identifikovat každou knihu, kterou citoval v této náboženské polemice:⁴⁹

A poněvadž k vyhledání a najítí pravdy a k rozsouzení té pře snadno každý, kdož toho žádostiv jest, přijíti může, a jiné cesty není než tato, aby na to se bedlivě ptal, zda-li jsou Bratří takové knihy a spisy na světlo vytisknuté vydali a zda-li tak, jak já přivozují i cituji se psáno nachází: k tomu, aby každý tím snázeji přijíti mohl a na to se vyptati, kladu tyto všechny spisy a knihy, které v tom svém Srovnání víry přivozují pořadně s jejich vlastními tituly a nápisy, pokudž mi možné jest, tak abych já sám potom ani páni Bratří jejich zapřítí nemohli aneb některé jiné porušené a zfalšované nikomu (jakž obyčej mají) podvrci a ukázati.

Jako ukázkou Šturmového bibliografického postupu můžeme uvést jeden bibliografický záznam tohoto Indexu:

Item, Vydali jiný Spis, a tomu tento nápis dali: Spis tento o původu i o pravdě kněžství trojího, i o všech zřízených příslušnostech v požívání pořadně učiněn jest ve Jménu Páně.

*Impressum in recentiori Boleslavio*⁵⁰

Zadu na posledním listu na druhé straně stojí takto: konec sepsání davního od Bratří o Kněžství a jednomyslnosti vydané k Imprimování, Letha Paně Tisícího pětistého dvacátého druhého. U téhož lethu v Středu po Svaté trojici, vytištěno.

Jiřík Styrsa. Jest na čtyři listy, litera L.

Na konci této studie nám nezbyvá než konstatovat paradox, že si česká bibliografie našla cestu k moderní praxi přes jednu z četných dobových náboženských polemik, a nikoli přes humanistickou snahu shromáždit informace o dosavadním písemnictví, jak tomu bylo v jiných evropských zemích.

REFERENCES

Besterman, Th. (1935). *The Beginnings of Systematic Bibliography*. London: Oxford University Press.

Burger, K. (1907). *Buchhändleranzeigen des 15. Jahrhunderts*, Leipzig: K.W. Hiersemann.

Eisenstein, E. L. (1980). *The Printing Press as an Agent of Change. Communications and Cultural Transformations in Early-Modern Europe*, Cambridge - London - New York - New Rochelle - Melbourne - Sydney: Cambridge University Press.

Hejnic, J. (1987). Bibliograf Konrád Gesner, jeho švýcarští pokračovatelé v 16 století a Morava. *Knihtisk v Brně a na Moravě. Sborník z konference. Brno - 4. září 1986*, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost - Státní vědecká knihovna, 116-125.

Kábrt, J. (1961). *Počátky české bibliografie. Od nejstarších zpráv o knihách až do r. 1620*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Malclès, L.-N. (1969). *Manuel de bibliographie*. Paris: Presses Universitaires de France.

Manguel, A. (2009). *Knihovna v noci*. Brno: Host.

Schneider, G.-N. (1999). *Friedrich, Handbuch der Bibliographie*. Stuttgart: Anton Hiersemann.

Sozzi, L. (1971). *Boccaccio in Francia nel Cinquecento*. Firenze: Leo S. Olchski.

Večeřová, P. (2007). Každodennost pražských tiskařů v 16. a na počátku 17. století. *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska, Sborník z 15. odborné konference Olomouc, 22.-23. listopadu 2006*, Brno: Sdružení knihoven ČR, 83-97.

Voit, P. (2006). *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri - Královská kanonie premonstrátů na Strahově.

– (2007). Limity knihtisku v Čechách a na Moravě. *Bibliotheca Strahoviensis*, 8-9, 113-140.

– (2009a). Počátky renesanční typografie v Čechách a na Moravě. *Listy filologické*, CXXXII, 1-2, 125-135.

– (2009b). Nový pohled na dějiny renesančního knihtisku v Čechách a na Moravě. *Knihy a dějiny*, 11-15, 2004-2008, AV ČR, 33-43.

NOTES

1. Mezi první bibliografické pokusy patří autobiografie *De libris propriis liber* a *De ordine librorum suorum liber* od Galena, *Notitia de se ipso et de libris suis* od Bedy Ctihodného a *Catalogus brevior librorum suorum* od Geraldina Cambrense. Nejdůkladnější bibliografie před knihtiskem napsali Gennadius a sv. Jeronym na konci 5. století. Obě práce mají název *De viris illustribus* a představují první opravdové biobibliografie, v nichž nejdůležitější část životopisného výkladu tvoří výčet literárních děl. Po stopách Gennadia a sv. Jeronyma kráčeli sv. Isidorus Hispalensis (6-7. století), sv. Ildefonsus, arcibiskup v Toledu (7. století), Sigebertus Gemblacensis (11. století), Honorius Augustodunensis (12. století) a Henricus Gandavensis (13. století) (Besterman 1935: 2-5).

2. Necháváme stranou tiskařské soupisy knih, které měly především komerční a propagační motivaci (Burger 1907 reprodukuje 31 takových komerčních soupisů). I když tyto soupisy představují opravdové bibliografie, chybí v nich encyklopedický a referenční účel, který charakterizuje moderní bibliografické řemeslo. Právě Trithemiovo dílo vykazuje jako první tyto rysy.

3. Údaje o Trithemiově životě a díle pochází rovněž z dějin bibliografie Theodora Bestermana (Besterman 1935: 6-10). Další informaci čerpáme z Eisensteina 1980: 94-99. Rozbor jeho knihy *De scriptoribus ecclesiasticis* je náš.

4. Na internetové adrese: <http://www.mgh-bibliothek.de/cgi-bin/trithemius.pl?blatt=-5&rv=r> je přístupné digitální faksimile. Při svém rozboru jsme používali právě tento digitální zdroj.

5. Poměry v českých zemích se dosti odlišují od tohoto obecného evropského panoramatu.

6. *De scriptoribus ecclesiasticis* obsahuje chválu Johanna Reuchlina, sepsanou Sebastianem Brantem. Reuchlin publikoval také u Ammerbacha (Voit 2006:50), a dokonce pro něj pracoval jako literární editor (Eisenstein 1980:94). Na konci *De scriptoribus ecclesiasticis* nacházíme básnické *laudatio* na Trithemia z pera Sebastiana Branta.

7. Uspořádaný podle křestního jména, jako bylo v té době obvyklé. Pro snadnější vyhledávání v rejstříku jsou některé spisovatele uvedeni pod dvěma jmény: *Anneus Seneca - Lucius Anneus Seneca*, *Aeneas Silvius papa - Pius papa secundus*. Pro větší čtenářovo pohodlí při používání rejstříku vynechal tiskař místo pro iniciály u prvního jména každého písmene z abecedy (tisknul na těch místech reprezentanty).

8. Tento alibistický dodatek (*et divinarum scripturarum non ignarus*) používá Trithemius velice často, když pojednává o laickém autorovi (anebo o formálně církevním autorovi, jehož produkce je laické povahy).

9. Jedna se o apokryfické dílo, stejně jako *De victoriis Sigismundi*, *De bellis Florentinorum*, *De rebellione terrarum ecclesiae*, *De victoria Tartarorum* a *De Constantinopoli capta*. Tyto apokryfy se ve spojitosti s Boccacciovým jménem budou znovu objevovat u Gessnera a u Bellovacuse (Sozzi 1971 : 11).

10. Od této doby se latinské slovo *catalogus* bude v pracích bibliografického zaměření objevovat běžně.

11. Kromě svých bibliografických soupisů napsal Trithemius četné práce z nejrůznějších tematických oblastí. V jeho produkci převládají knihy historického charakteru, ale dnes jsou známé zejména jeho posmrtně vydané *Polygraphia* a *Steganographia*, pojednávající o magii a kryptografii (Trithemia měli v úctě okultisté a alchymisté John Dee a Agrippa, který u něj dokonce krátce studoval; Eisenstein 1980: 95-96). Zajímavé je, že všichni zakladatelé moderní retrospektivní bibliografie (Trithemius, Champier, Gessner) byli v podstatě humanističtí polygrafové, jejichž vědecké zájmy zasahovaly do nejrůznějších disciplín.

12. Necháváme stranou další typ bibliografie, jenž má počátek také v tomto období – autobiografie (k předchůdcům tohoto typu bibliografického soupisu srov. poznámku č. 1). Už Trithemius zařadil autobiobibliografické heslo jak do svého spisu *De scriptoribus ecclesiasticis*, tak i do *Catalogus illustrium virorum Germaniae*. Mezi nejvýznamnější autobiografie patří *Catalogus omnium Erasmi Roterodami Lucubrationum*, původně Erasmův dopis adresovaný jeho příteli Johannu Botzheimovi. Vyšel tiskem několikrát v Basileji u Frobeny (vydání z roku 1524, revidované autorem, je digitálně dostupné na internetové adrese: http://www.e-rara.ch/bau_1/ch16/content/pageview/875087)

13. Tato řada by pravděpodobně byla delší, kdyby autor nebyl podlehl morové epidemii ještě před dosažením padesáti let věku.

14. Použili jsme digitální kopii na adrese <http://diglib.hab.de/wdb.php?dir=drucke/49-1-quod-2f>

15. Patří mezi ně výše zmíněná lékařská bibliografie od Symphorieny Champiera.

16. Gessner zde samozřejmě cituje Trithemiovy práce.

17. Diego Hurtado de Mendoza (1503/1504-1575) byl španělský šlechtic, voják, spisovatel a bibliofil. Působil jako vyslanec císaře Karla V. v Anglii, v Benátkách, u tridentského koncilu a v Římě. Svě knihy odkázal Filipovi II. a ten je začlenil do své knihovny v Escorialu.

18. Poznámka na levém okraji nás informuje o tom, že heslo je převzaté od Trithemia.

19. Přestože Gessner životopisné informaci o Hasištejnském značně zkrátil, je podivuhodné, že zde ponechal tuto větu, která je v roce 1545 už čirým nesmyslem.

20. Konzultovali jsme digitální faksimile přístupné na adrese <http://www.e-rara.ch/zuz/content/page-view/624960>

21. Cesta k modernímu pojetí uspořádání písemnictví (které je jenom odrazem obecnější problematiky uspořádání lidských znalostí) je ostatně velice dlouhá a klikatá (srov. Manguel 2009, především II. a IX. kapitola).

22. Podle Bestermana je nejlépe organizovaným oddílem oddíl právníků, kde jsou tituly uspořádány právě postupným členěním dané kategorie.

23. I když se jedná spíše o klasické *laudatio* než o biobibliografický záznam, Besterman považuje tyto úvodní texty za předchůdce moderních knižnických bibliografií (Besterman 1935: 17).

24. Konzultovali jsme digitální kopii dostupnou na adrese <http://diglib.hab.de/wdb.php?dir=drucke/199-4-theol-2f-2>

25. Besterman 1935, Eisenstein 1980 ani Hejnic 1987 tento údaj neregistrují.

26. Jako humanistický vzdělanec omezoval Gessner svůj bibliografický zájem na latinu, řečtinu a hebrejštinu, protože tehdejší západní věda se vyjadřovala jenom v těchto třech jazycích (zejména v latině). Český knižník 15. století a první třetiny 16. století zůstal pro své české jazykové zaměření mimo evropské vědecké kruhy. Čeští humanističtí spisovatelé píšící latinsky byli tedy nuceni publikovat své vědecké práce v zahraničí, chtěli-li je dostat k evropskému nadnárodnímu učeneckému čtenářstvu (Voit 2009a: 127; Voit 2009b: 34). Například významný moravský humanista Augustin Olomoucký vydal roku 1493 v Benátkách u Paula Fridempergera svůj *Dialogus in defensionem poetices* (Voit 2006: 165); o dva roky později vydal u Simona Bevilacqua rovněž v Benátkách svou humanistickou epistolografickou příručku *De modo epistolandi* (Voit 2006: 104, 165)

27. Informaci o Gessnerových pokračovatelích čerpáme především z Hejnice (1987).

28. Knihu otvírá předmluva Simlerova, po níž následuje předmluva Gessnerova.

29. Situaci knižnického řemesla v Čechách a na Moravě v 16. století popisují Voit 2007, Voit 2009a a Voit 2009b.

30. Pro dobu, kterou se zabýváme v této studii, je důležitý první svazek (Kábrt 1961). Kábrtova trojdílná monografie je sice zatížena dobovou ideologií a pojetím českých dějin (druhý svazek pojednává o pobělohorské době nese v tomto smyslu výmluvný název *Česká bibliografie v době temna*) ale je pečlivě a podrobně propracovaná a dodnes tvoří nepostradatelný pramen informace.

31. Kábrt se v podstatě zabývá jakoukoliv citací knih. Nás ale na rozdíl od něj v tuto chvíli zajímají jenom bibliografické seznamy systematicky zpracované pro konkrétní účel.

32. O situaci české knižní kultury v raném novověku ostatně mnohé napovídá skutečnost, že tento důležitý právní spis dokončený roku 1499 nenašel v době vzniku vydavatele a byl vydán až v 19. století za národního obrození. Jsme si vědomi, že Vladislavské zřízení zemské z roku 1500 komplikovalo vydání Všeohrady měšťanský orientované práce, ale zároveň nelze zapomínat, že české tiskařské dílny produkovaly během 16. století mnoho kesně nežádoucích (protestantských, českobratrských) knih.

33. Tuto skrytou bibliografii tvoří pět záznamů nejstarší hornicko-hutnické literatury (Kábrt 1961: 91) Další bibliografický seznam použité literatury (zoologického charakteru) uvedl Agricola ve své knize *De animalibus subterraneis* (Basilej, 1549)

34. Kábrt ho důsledně nazývá Jiřím Agricolou.

35. Voitova *Encyklopedie* uvádí zajímavý údaj: dva roky po latinském vydání *De re metallica* dílo vyšlo také německy v Basileji. Později bylo vydáno ještě nejméně dvaatřicetkrát v deseti dalších jazycích, ale do češtiny bylo přeloženo teprve roku 1933 (Voit 2006: 296)

36. Děkujeme doc. Petru Voitovi za to, že nás upozornil na existenci této skryté bibliografie.

37. Z předmluvy ze dozvídáme, že studoval v Itálii na náklady Jana Černého. Je velmi pozoruhodné, že Jednota posílala studenty na univerzity katolické a papežské Itálie.

38. Za tento údaj vděčíme rovněž doc. Voitovi.

39. Digitální verze dostupná na adrese <http://www.medvik.cz/kramerius/MShowMonograph.do?sessionId=F220B02A96C45396241390194918072F?id=132>

40. V digitalizovaném exempláři je z náboženských důvodů Erasmovo jméno škrtnuté.

41. Celkem uvádí 97 autorů. Jsou vytištěni antikvou ve třech sloupcích.

42. Tento seznam a seznam další jsou rovněž vytištěny v antikvě ve třech sloupcích.

43. Digitálně dostupná na internetové adrese http://knihovna.phil.muni.cz/dl/oldbooks/kronyka-ceska-hajek-z-libocan-1819?th_offs=346

44. Pro podrobnější výklad o další české bibliografické činnosti do r. 1620 odkazujeme na Kábrt 1961: 94-165.

45. Jak jsme viděli, v českých bibliografiích jsou záznamy kusé a jméno autora nejednou zastupuje jeho dílo nebo díla; neregistují se údaje o tisku a tiskaři, které pomáhaly identifikovat konkrétní vydání.

46. V celoevropském kontextu Gessner a jeho pokračovatelé iniciovali v podstatě moderní způsob bibliografického záznamu: autor, název, místo vydání, tiskař, datum, rozsah.

47. Konzultovali jsme exemplář z Národní knihovny se signaturou 54 H 9571.

48. Dačický tiskl především nekatolickou literaturu a kvůli tomu měl časté problémy s náboženskou a světskou mocí. Podle Petry Večeřové odráží tento Šturmův spis Dačického náboženskou tolerantnost (Večeřová 2007: 91); naproti tomu Petr Voit v tom vidí taktický manévr, jenž mu měl umožnit další pokračování jeho nekatolické vydavatelské linie (Voit 2006: 195).

49. Ze stejného důvodu (byť nenáboženské povahy) moderní vědec potřebuje, aby byla každá kniha citovaná v práci nebo uvedená v bibliografické příručce jednoznačně identifikovatelná.

50. Podle dobového úzu je tato latinská věta vytištěna v antikvě.